
Психологізм романної творчості В. Винниченка (на матеріалі романів «Сонячна машина», «Записки Кирпатого Мефістофеля»)

Ольга Лук'яненко,

аспірантка, вчитель української мови та літератури
спеціалізованої школи I—III ступенів № 9

м. Конотоп

Світлана Привалова,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української і зарубіжної літератури

м. Глухів

У статті досліджуються особливості психологізму та психоаналітичного дискурсу у романах В. Винниченка «Сонячна машина» та «Записки Кирпатого Мефістофеля». З'ясовано можливості творчого методу щодо творення характерів персонажів роману. Проаналізовано на конкретних романах особливості психологічного дискурсу письменника.

Ключові слова: психологізм, роман, психологічний дискурс, фрейдизм, етичні проблеми, психологічне зображення, гедонізм, інстинкт.

Володимир Винниченко – українець суперечлива постать: у цій людині уживалися кілька еґо, адже, з одного боку, це був митець світової міри з надзвичайно глибокою естетикою екзистенціаліста на кшталт Сартра, Камю, Хайдегера; ніцшеанець за переконаннями, напівбуддист за розумінням будови світу та місця в ньому людини, а з другого боку – натура напрочуд уразлива, людяна, вірна українській ідеї. Однак такий сплав двох та ще низки еґо-центризмів дав нашій культурі унікального митця. Окрім письменницької роботи, він багато своєї енергії віддав психоаналізові, створив власну систему поглядів на людську природу, на свідомість, на проблему трагізму людського існування. Комплекс неповноцінності є наріж-

ним каменем естетики письменника. Ідеї Володимира Винниченка насичені одночасно і комуністичною ідеологією, і фрейдизмом [8, с. 24].

Проблемою дослідження психологізму у романній творчості В. Винниченка займалися дослідники: Т. Гундорова, С. Балей, Ю. Бондаренко, О. Брайко, В. Гриценко, А. Гурдуз, Д. Гусар-Струк, М. Датчук, М. Зеров та ін.

Актуальність статті полягає у потребі проаналізувати психологізм у романній творчості В. Винниченка, зокрема у романах «Сонячна машина», «Записки Кирпатого Мефістофеля», оскільки це питання залишається малодослідженим.

Для розуміння поняття «психологізм» ми орієнтуємося на визначення, запропоноване О. Б. Золотухіною: «Психологізм – образотворчо-виразна реконструкція й актуалізація внутрішнього життя людини, обумовлені ціннісною орієнтацією автора, його уявленнями про особистість та комунікативною стратегією». Під поняттям «психологічне зображення» малось на увазі художнє дослідження фізіологічної сфери (відчуттів, переживань, станів) персонажа та його особистого досвіду, що становить галузь духовного [4, с. 14].

Роман В. Винниченка «**Сонячна машина**» був написаний у Німеччині і з труднощами надрукований в Україні, хоча й замислювався як «візитова картка» української літератури. Письменника турбує наскрізна думка про те, що відбуватиметься з людиною, державою, людським співтовариством, коли, уклоняючись ідолові абсолютно доцільного життя, відмовляються від свободи, ставлячи знак рівності між несвободою та щастям. Ця думка, як нам здається, була справді новою, принаймні для анти-утопії Винниченка, котрий усвідомлював це надто добре. Через показ психології мас тут виступає певна соціальна якість. Майстерно зображений безособовий, сповнений дикунського ентузіазму натовп, що легко піддається або залізній волі Благодійника, або просто приковується до ручки «Сонячної машини» [2, с. 611].

Спробуємо дослідити успіх «Сонячної машини» через розкриття психологізму образної системи. Найкращі сторінки роману пов'язані з гостро сатиричним зображенням верховодів фінансово-промислового капіталу – гумового фабриканта й президента об'єднаного банку Мертенса та його оточення. Некоронований король Німеччини Мертенс має необмежену владу, бо за гроші купив усе: парламент і уряд, банки і підприємства, поліцію і пресу, а для задоволення честолюбних амбіцій прагне придбати ще й аристократичний герб із родовитою принцесою красунею Елізою. Претензії Мертенса на необмежене владарювання над усією землею нагадують не лише гітлерівську маячню про «новий порядок», а й мрії фінансово-промислового комплексу Америки та Європи про всевітнє панування [9, с. 159].

Стара аристократія, керована кодексом честі, історичного призначення, обраності, покликання, сприймається лише рудиментом минулих часів. Вона втрачає властиві шляхетні риси, вироджується під натиском чуттєвих цінностей, головні з яких – тілесні потреби і гроші. Місцями ідеаційна світоглядна структура піддається прямому знеціненню: персонажі ставляться до неї як до форми суспільного лицемірства, а натомість визнають сенситивність, виражену для когось у збагаченні, для когось у подоланні голоду, а для когось - у тілесно-сексуальних бажаннях, справжньою істиною буття, вищим законом світоустрою [1, с. 17].

Етичні проблеми пов'язані у романі з образами Елізи й графині Труді. Обидві героїні мають непересічні, сильні характери. Довкола осиротілої принцеси закипає вир боротьби, який підсилюється після зникнення з кімнати Елізи фамільної дорогоцінності – коронки Зігфріда. У ній аристократія Німеччини вбачає життєво вагомий символ – запоруку відродження правлячої династії, а отже, і свого власного. Еліза – горда, розумна, вольова жінка; вона – втілення краси, енергії, волі до перемоги, її філософія проста і ясна. Для неї життя – це боротьба, де перемагають сильніші, тобто найкращі, і мусить бути воля для нормального життя. Долаючи кастові, моральні та етичні умовності, вона врешті знаходить своє щастя, хоча їй доводиться вести болісну боротьбу із собою, у коханні до Рудольфа Штора – геніального вченого, доброї людини й... сина лакея [3, с. 12].

«Інаквисти», ведучи боротьбу проти капіталу і за власну владу, проголошували, що все здійснюватиметься за планом. Ідея «кожному відповідно до потреби» була

ними відкинута в перші дні безвладдя: замість того, щоб кувати, як їх закликали вожді, «радісну сонячну рівність», люди кинулися грабувати, захоплюючи силою житло, не думаючи, де все це візьметься наступного дня.

Словами Труді автор висловлює думку про те, що неусвідомлене тваринне існування більше відповідає божественному задуму, ніж гріховне людське, ідеаційні істини далекі від реального життя, бо не дають відповіді на важливі буттєві питання. Вони є системою заборон на те, що по-справжньому цікавить і вабить. Натомість перевага чуттєвості – це шлях до внутрішньої свободи. Святинями суспільства стають тіло і гроші – індикатори сенситивного. У романі «Сонячна машина» тілесність перестає бути тільки властивістю людини, переходячи в розряд ключової ознаки зображеної епохи, перетворюючись на стиль існування, репрезентативний чинник доби. Змальовуючи дійсність, автор називає її часом «Усевладного Черева». «Весь же народ, згори донизу, до останнього сільського наймита, проинятий цим духом Черева. Весь він проїжджений болячкою наживи, увесь очманілий од чаду фабрики...» [1, с. 17].

Поява Сонячної машини спричинила вибух гедонізму. Історія сенситивної доби у цій точці має завершитися або перейти в іншу стадію, адже будь-який суспільний устрій урешті себе вичерпує. У розв'язанні цієї проблеми полягають передумови кризи: зникає перспектива подальшого руху, стратегія розвитку. Зате створюються можливості для нового історичного експерименту. У Винниченка суспільство повертається до ідеаційного стану шляхом повного задоволення тілесних прагнень. Прорив – у наукових досягненнях. Сонячна машина розглядається початком нової ери, коли зміняться засади існування. Формується авторський історичний прожект – своєрідний сенситивно-ідеаційний сплав ідей: нібито вивільнена від потреби здобувати їжу людина має стати внутрішньо досконалішою. Виникає й контраргумент, відсутність необхідності робити фізичні й інтелектуальні зусилля, щоб задовольнити голод, призведе до психологічного розкладу, зменшуватиме духовну повноцінність людства [9, с. 159].

Проза Винниченка – це ціла епоха в українській літературі. Роман «**Записки Кирпатого Мефістофеля**» найбільш «зрілий» з циклу ранньої романістики Винниченка. Він не тільки завершує, а й вивершує певний період у творчості письменника, ввібравши в себе найкраще з жанрової свідомості романіста, відзначився психологізмом у характеротворенні персонажів [6, с. 45].

Якщо розглядати український літературний процес кінця XIX – початку XX ст. як скульптурну цілісність, то незаперечним фактом є той, що твори Володимира Винниченка мають найхарактерніші ознаки цього мистецького явища. Можна ще зазначити, що твори митця є близькими до основ скульптури, і це не тільки тому, що письменник за часовими параметрами стояв коло джерел українського модерного письменства, хоч і не був першим, а тому, що був з когорта тих, хто рішуче ламає канони українського літературного письма, утверджував у нашій літературі свій особливий погляд, проникав у ті аспекти суспільного життя, виявляв інтерес до психології особистості, в які мало кому вдалося проникнути, виявляв інтерес до психології особистості (І. Кошова, Т. Пушкаренко) [7, с. 30].

У романі «Записки Кирпатого Мефістофеля» після розчарувань і втрат особистого характеру митець піднісся над власними переживаннями та заговорив від імені людського духу і серця усього людства, завдяки чому твір став символом прадавнього порядку цінностей навіть у тому суспільстві, яке задекларувало: «Бог помер». Одвічну проблему вибору – кохана чи дитина – персонаж Винниченка робить на користь дитини. Наголосимо, що цей чоловік, законник за фахом, в особистому житті вже проминув стадію інфантильної свідомості [7, с. 31].

Яків Михайлюк – досконалий закінчений варіант олюдненого Мефістофеля, індивідуалізована постать героя обтяжується родовим, диявольським генезисом. Для Мефістофеля цілком логічно є поза непричетності до людської недосконалості й спроба погратися з нею. Реальність, розділена на «колись» і «тепер», обмеженість і всездозволеність дають безпрограшний шанс взяти реванш у долі. Запрограмована свідомість виконує традиційні для чорта ролі: перша з них – спокусник – ситуація вибору, в яку Михайлюк ставить жертви свого експерименту, пропонуючи «диявольський» вибір; друга роль – «психолог», який миттєво аналізує ситуацію, блискуче програмує майбутнє, вправно малює портрет співрозмовника; третя роль – «філософ», який формує власну філософську концепцію світу, виводячи формулу існування «народження, розвиток, життя, смерть», що знищує сенс буття [10, с. 65].

Наприкінці роману Яків Михайлюк – це вже не «Кирпатий Мефістофель», це архетип дорослого українця такої вікової пори, коли найважливішим стає «моя хата скраю». Це кредо можна розглядати не тільки в негативному плані, а й як головну домінуючу нашого індивідуалізму, для Якова Михайлюка це кредо означає: хата, дитина і вінчана дружина. Винниченко, який власним життям декларував громадянський шлюб, витяг цей архетипний фінал з підсвідомого української нації [7, с. 31].

Показ ролі інстинкту в житті людини є одним із лейтмотивів ранньої романістики В. Винниченка. Поетика психологічних портретів часто націлена на паралелі з тваринним світом. Розглянемо ставлення Клавдії та її сестри до дітей, які говорять, що, крім звірячих почувань, у них немає інших. Вони дрижать над немовлям, лижуть його, цілий день вовтузяться з ним швидше для себе, аніж для маляти. Клавдія Петрівна так само вовтузилась і трусилась над Костею, а згодом він став занехаяним. Клавдію і Михайлюка звів випадок, і жінка намагається прив'язати чоловіка до себе вагітністю [6, с. 46].

Автор яскраво свідчить про психологізм Панаса Павловича Кривулі, ество якого не хоче терпіти поряд жінку-ворога, а шукає собі задоволення і кохання, згодом стає жертвою інстинкту. У душі Кривулі – складна дилема: з одного боку – Олександра Михайлівна, його кохання, а з іншого – син, який тримає його в родині. Панас Павлович слабавільна людина. Варвара Федорівна байдуже терпить його витівки, адже переконана, що він повернеться до сім'ї. Саме з її волі вони розлучаються, ця жінка дозволила своєму чоловікові піти до іншої родини, установивши ціну для свого достойного життя [5, с. 173].

Отже, мета пошуків ідеального суспільства через призму авторського психологізму Володимира

Винниченка зводиться до щастя, любові, гармонії, творчої праці. Суспільство просто ще не готове жити краще, бо його моральний рівень, як це не прикро, призвів би його до загибелі. Порятунок людства – не в Сонячній машині, не в наведенні порядку в якійсь державі військами іншої, не у фізичному знищенні інакомислячих, не в красивих гаслах, а в щоденній праці. Ми переконалися, що домінуючою рисою творчості письменника є саме психологізм, а В. Винниченка по праву можемо вважати визначним майстром-психологом. Романом «Записки Кирпатого Мефістофеля» у 1916 році заперечує і підсумовує себе самого, свій попередній, мистецький і революційний досвід. Цей твір є непрямым переглядом власного життя, революційної та мистецької справи. Ми переконалися, що саме цей роман є одним з найяскравіших свідчень того, що Винниченко майстер психологізму, коли йдеться про характеротворення персонажів. Неординарність образів захоплює все нові і нові покоління, які зачитуються творами видатного українського прозаїка.

Література

1. Бондаренко Ю. «Сонячна машина» В. Винниченка: ідеаційність проти сенситивності. Застосування філософсько-історичних підходів до вивчення літератури / Юрій Бондаренко // Дивослово. – 2007. – № 7. – С. 17–22.
2. Винниченко В. К. Сонячна машина / Володимир Винниченко. – К.: Дніпро, 1989. – 618с.
3. Гнідан О.Д. та ін. Історія української літератури: кінець ХІХ – початок ХХ ст. У 2-х кн. Кн. 2. / О.Д. Гнідан. – К.: Либідь, 2006. – 496с.
4. Золотухина О. Б. Психологізм в літературі: посібник по спецкурсу для студ. / О. Б. Золотухина. – Гродно: ГрГУ, 2009. – 181 с.
5. Кошова І. «Записки Кирпатого Мефістофеля» у контексті фрейдівської теорії сексуальності / Інна Кошова // Березіль. – 2002. – №1-2. – С. 171–176.
6. Пастух Б. До гармонії – через саморозвиток художніх ідей (про роман Володимира Винниченка «Записки Кирпатого Мефістофеля») / Богдан Пастух // Урок української. – 2006. – № 3–4. – С. 45–47.
7. Пушкаренко Т. Текст і автор («Записки Кирпатого Мефістофеля» та «Щоденник» В. Винниченка) / Тетяна Пушкаренко // Слово і час. – 2000. – № 9. – С. 26–31.
8. Сиваченко Г. «Сонячна машина» В. Винниченка і роман-антиутопія ХХ сторіччя / Галина Сиваченко // Слово і час. – 1994. – № 1. – С. 42–47.
9. Федченко П. «Треба б наблизити до найбільшої реальності...» Про «Сонячну машину» Володимира Винниченка / Павло Федченко // Київ. – 1989. – № 1. – С. 157–160.
10. Харкун В. Герой-експериментатор у В. Винниченка / Валентина Харкун // Слово і час. – 1998. – № 11. – С. 62–66.

Ольга Лукьяненко, Светлана Привалова. Психологізм раннього творчства В. Винниченка (на матеріалі романів «Солнечная машина», «Записки Курносого Мефистофеля»)

В статье исследуются особенности психологизма и психоаналитического дискурса в романах В. Винниченка «Солнечная машина» и «Записки Курносого Мефистофеля». Выявлены возможности творческого метода по созданию характеров персонажей романа. Проанализированы на конкретных романах особенности психологического дискурса писателя.

Ключевые слова: психологізм, роман, психологічний дискурс, фрейдизм, етичні проблеми, психологічне зображення, гедонізм, інстинкт.

Olga Lukyanenko, Svetlana Privalova . Psychology of early work Vynnychenko (based on the novels «Solar car», «Notes of a snub of Mephistopheles»)

The article investigates the features of psychology and psychoanalytic discourse in the novels Vynnychenko «Sun Machine» and «Notes of a snub of Mephistopheles». Find out possibility of a creative method to create the characters of the novel. Analyzed on the specific features of the novels of psychological discourse of the writer.

Keywords: psychology, romance, psychological discourse, Freudianism, ethical issues, psychological image, hedonism, instinct.